



הארץ

תנו מינוי במתנה

שדרוג מינוי



תרבות וספרות

ממואר • סבא שלי, המבקר הקשוח של עגנון

"זה פאלש", אמר סבא שלי לאחר שקרא את "והיה העקוב למישור". פרק ראשון בסדרה על דמויות האב שעיצבו את חיי

לעקוב

דן מירון

2025 באפריל 29 • 23:00

לחיים באר בהגיעו לגבורות

"אשקא דריספק". את צירוף המלים האקזוטי הזה קלטתי, בלי להבין את פשרו, בעודי ילד בן עשר. שתי המלים המוזרות נהגו אמפיברכית ולא אנפסטית, היינו בשתייהן הוטעמה ההברה המרכזית. הן יצאו מפיו הקפוף־משהו של סבי המנוח אליעזר דוד זינגר, אחד מחמשת בניו (הבת היחידה רחל הצנומה וקרת־הרוח היתה עניין לעצמה) של ר' יוסל זינגר, החזן של בית כנסת האר"י בצפת.

יוסל חזן, סבא־רבא שלי, היה כנראה מוסיקאי מוכשר ויצירתי. נוסחי התפילות שלו זכו לתהילה, נכנסו לאוצר התפילה המודרנית והועלו פה ושם על הכתב. מתבלט בהם שימוש מקורי במלודיקה של החסידות הדרומית, הבסרבית (רוב בני הקהילה האשכנזית של צפת היו בסרבים, לעומת הליטאיות של הקהילה הירושלמית), מלודיקה שקלטה לתוכה מוטיבים צועניים וז'אנרים (שמקורם בדרום־רומניה על גבול האימפריה העותמאנית).

יוס'ל חזן היה כנראה בעל קול טנור ערב ואיש רעים להתרועע שלא נרתע מכוסית יי"ש שנייה או שלישית. לעומת זאת, הוא היה כנראה אב אדיש לבניו. בעוד הוא, בזכות קולו וזמרתו, היה אורח רצוי, אפילו מבוקש, בכל משתה אירוסין, חתונה, ברית מילה ופדיון בן שנערך בעיר או בסביבתה, בניו ואשתו חיו בעוני על־סף הרעב. בעוד הוא חוזר לביתו שתוי במקצת ומדושן עונג בשעה מאוחרת היו הם מכינים את עצמם לשנת לילה על בטן חציר־יקה.

לבן הבכור פנחס אירע בילדותו אסון שהפכו לבעל מום. הכרתיו בילדותי כאיש גיבן, כפוף מאוד אל שולחנו, חמור־סבר, עוטה בקפוטת פסי כסף ושחור מבהיקים ושטריימל, למדן מופלג ומשהו כלי־קודש באחת מהחצרות של "מאה שערים" בירושלים, תמיד שקוע בעצמו וחסכן בדיבורו. סבי אליעזר צמח ונעשה לעלם גרום, גבה־קומה וחזק. הוא הביא אתו מילדותו בצפת קול טנור מתוק ומוסיקליות טבעית (מעולם לא זייף) שהיו מהולים בחומרה, זעף ורצינות שיכלה להיות רועמת.

סבתי, שפרה לבית בנדרלי, היתה האדם החיוני והנהדר ביותר שפגשתי בחיי. בת־נגידים תקיפה, חריפה, נמרצת, בטוחה בעצמה ובעלת הומור, לרבות הומור עצמי, פיקחית ועטורת סגולות של מנהיגות טבעית. ועם זאת היתה רגישה לכל סובל שנקלע לסביבתה ומלאת רגש, אהבה וביקורת

מגיל צעיר הורחק מבית אביו וחי בישיבה של מירון שעל הג'רמק הגבוה הניבט אל העיר. שבועות וחודשים לא ביקר בבית אביו (שהתאלמן ונשא אשה שנייה), אכל לחם עוני, שתה מי לחץ וישן על אחד מספסלי העץ הקשים של בית המדרש. יצא לו שם של עילוי בקי וחריף וחזו לו עתידות של למדן ורב. בזכות אלה זכה לשידוך מעולה עם בתו של סוחר אמיד ממשפחת בנדרלי, שהיתה מפורסמת ברוחב־ידה ובניה היו מ"פני" העיר. המשפחה החזיקה במרכז צפת חנות גדולה ("צעלניק") של כלי בית, כלי דיסקית ואבזרים מסוגים שונים שהיו מיובאים מביירות וחייבו נסיעות תכופות לעיר הנמל הגדולה הזאת.

מותר להניח (על־פי רמז שרמזה סבתי) שסבי, בחור־ישיבה בן־עניים, לא היה זוכה בידה של הבת היפה והנמרצת שבבית, היא שפרה, סבתי הנ"ל, אלמלא נמצא בה פגם שגרע מערכה בבורסת השידוכים. ולמעשה מדובר בשני פגמים. האחד, היא היתה פוסלת חתנים בזה אחר זה, האחד נראה לא נאה דיו והאחר לא נשמע חכם במיוחד. כשסופסוף התחתנה עם סבי היא כבר היתה בת 21, בוגרת ממנו בשנתיים, דבר שלא נשמע אז בקהילות ישראל מהנוסח הישן. הפגם

האחר, אולי החמור יותר, היה פגם משפחה. שני אחיה הבוגרים ממנה יצאו לתרבות רעה, ברחו לביירות ולמדו בקולג' האמריקאי שם, ללא רשות מאביהם כמובן וללא כל סיוע מצידו. סיפרו עליהם שהיה להם רק זוג מגפיים אחד ובחורף חילקו ביניהם את היציאה מהבית על־פי ימות השבוע. מכל מקום, שניהם סיימו את לימודיהם בהצטיינות והפליגו לאמריקה הרחוקה. הבכור, שמעון בנדרלי, נעשה שם לאיש ציבור ומחנך ידוע. בשלב מסוים הוא היה המנצח על כלל מערכת החינוך העברי מהחוף המזרחי של היבשת ועד ללב המדינה הגדולה. תלמידיו וחניכיו היו ידועים בכינוי The Benderly Boys, ואף שמת בשנות הארבעים שמו נותר מוכר במשך עשורים אחדים. כשהגעתי אני לארצות הברית והצגתי את עצמי, בנסיבות המתאימות, כבן־משפחתו של שמעון בנדרלי מיד זכיתי להארת פנים מצד כל מי שהיה קשור במערכת החינוך העברי וגילו למעלה מארבעים.

סבתי, שפרה לבית בנדרלי, היתה האדם החיוני והנהדר ביותר שפגשתי בחיי. בת־נגידים תקיפה, חריפה, נמרצת, בטוחה בעצמה ובעלת הומור, לרבות הומור עצמי, פיקחית ועטורת סגולות של מנהיגות טבעית. ועם זאת היתה רגישה לכל סובל שנקלע לסביבתה ומלאת רגש, אהבה וביקורת (את כל השלושה לא הסתירה ובכל מצב היתה פוסקת את פסוקה).

סבי החליט בשלב מסוים, כשהייתי בערך בן תשע או עשר, שעליו לפקח על חינוכי. יחסו לבית הספר ה"חילוני" התל אביבי התאפיין בזלזול מאופק, וכזה, למרבה הצער והפגיעה, היה גם יחסו לאבי ז"ל

היידיש שבפיה (יידיש בסרבאית בנוסח צפת) היתה שחוזה עד לברק ועם זאת ריתמית, מלודית ושרירית, חפה מכל סרח פטפוטי. סבתי לא נזקקה לשפה אחרת עד מותה, באומרה, למה לי להחליף את הכינוי שיש לי בפה בחצוצרת הגדוד של הבאראבאנטשיק (המתופף של הגדוד)?

היא היתה ישרה כסרגל ומעולם לא עקפה בדיבורה אמת מרה זו או אחרת. ועם זאת לא לקחה את עצמה ברצינות מוגזמת. זכור לי מלה במלה סיפור שסיפרה לי על ליל אירוסיה עם סבי, בחור הישיבה העילוי הנבון והמגושם כלשהו. הוא הגיע ל"זאל" הנרחב בבית בנדרלי לסעודת ערב שבת והתכבד בהשמעת הקידוש בלחן של אביו. לנערה, סבתי, לא הותר להיכנס לחדר האוכל אבל היא לא עמדה בפיתוי (לדבריה, משום שרצתה להיות בטוחה שהמתארס, בנו של יוסל חזן, איננו הבכור פנחס הגיבן). היא נכנסה ל"זאל" וסבי, נער בן 19, נבעת וקם ממקומו מלוא קומתו התמירה. קודקודו נתקל בקערת השמן עמוסת הפתילות הבוערות שהיתה תלויה מהתקרה המקומרת לשם תאורה חגיגית וזו התהפכה והשמן הלוחט נשפך על הקפוטא הנאה שסבי נטל בהשאלה מאי־מישהו לכבוד המאורע החשוב (מעילו היחיד היה בלוי, מרובב וקטן שלא על־פי מידותיו). ה"כלה" ברחה לחדרה אבל אמרה למי שאמרה, לפחות יש לו גובה של גבר. התקרית פורשה כסימן טוב והשידוך אכן יצא לפועל.

אהבתי את סבתי שפרה בכל לבי. הלוואי שהייתי יורש ממנה כמה מתכונותיה. אבל האמת היא שהמוריש העיקרי במקרה שלי היה דווקא סבי, אבי־אמי: חמור, חרוץ, ביקורתי, בטוח מדי בעצמו, ידען. מה לעשות? לא שתיתי מכוס הזהב. אולי טעמתי משהו מגביע הברזל המוכסף.

סבי החליט בשלב מסוים, כשהייתי בערך בן תשע או עשר, שעליו לפקח על חינוכי. יחסו לבית הספר ה"חילוני" התל אביבי התאפיין בזלזול מאופק, וכזה, למרבה הצער והפגיעה, היה גם יחסו לאבי ז"ל, אדם שאילו הייתי חי את חיי מחדש הייתי מנסה לרשת ממנו משהו משמחת החיים והצניעות שלו.

תור לחנות ספרים ברחוב אלנבי בתל אביב בשנות החמישים צילום: פריץ כהן

סבי חשד בי שאני מבזבז את זמני בקריאת דברים שאין בהם ממש כמו שירים, סיפורים ומאמרי ביקורת. הוא ביקש שאביא לו לעיון ספרים שאני קורא, ואני, בתמימות בלתי־נסלחת, הבאתי לו את ארבעת הכרכים הראשונים של כל סיפורי שמואל יוסף עגנון, המהדורה הגרמנית היפהפייה שעלה אז בידי לרכוש תמורת כל חסכוני מידי

בעל חנות הספרים "מזרח ומערב" שבמעלה רחוב נחלת בנימין, באזור שמול רחוב השוק (שאותו הכרתי הודות לביקורים אחדים בביתו של המוסיקאי יואל ולבה שהתגורר כמעט בלב שוק הכרמל).

כפי שכבר סיפרתי פעם, רחוב נחלת בנימין היה זרוי לכל אורכו חנויות ספרים עבריים, חדשים עם ישנים, ואני הייתי בן־בית בכולן. הבעלים של "מזרח ומערב" לא החזיק בחנותו את כרכי המהדורה הנהדרת, מ"הכנסת כלה" ועד לשני הכרכים של "תמול שלשום" (כרכים נוספים ראו אור אחר־כך וכבר ללא ההידור והניקיון הצורני הטהור של המהדורה המקורית שברובה ראתה אור בגרמניה בהשגחתו של הטיפוגרף החדשן משה שפיצר ועל־פי הוראות של זלמן שוקן עצמו), הוא שמר עליהם בארון סגור בביתו. לאחר ששילמתי לו את מחיר ה"סט" טבין ותקילין הוא נעל את חנותו (כנראה העריך שכבר הרוויח רווח נאה ומספיק לאותו יום), הולך אותי לביתו ברחוב רש"י, הוציא בחרדת קודש את הספרים מאיזו שידה שנראתה כמין מזנון ("בופט") סגור בלוחות עץ, כך את החבילה בנייר עטיפה חום ואגב־כך הזהיר אותי שלא אניח לשום כרך להישמט מידי, שכן כריכת הבד העדינה בצבע הבז' "מקבלת כתמים בקלות".

מי היה אז מאושר כמוני? מיד החלטתי להראות כמה מהכרכים לסבי הקפדן על־מנת שישתכנע בכך שדברי ספרות אינם "צעצועי ילדים" ושהספרות העברית החדשה דורשת וראויה ללימוד וחקירה כחטיבה נכבדה בפני־עצמה. ברור היה לי שאת ה"הוכחה" יש לייצג תחילה באמצעות ספר פרוזה שכתב תלמיד חכם, שכן השירה (שהיתה בעיני עיקרה ושורשה של הספרות) לא היתה, לדברי סבי, אלא "מליצה" נאה היוצאת מתחת לידו של בן־תשחורת "המנסה את הנוצה".

מסרתי לידי סבי את ארבעת הכרכים היפים, שני כרכי "הכנסת כלה" והכרכים "אלו ואלו" ו"סיפורי אהבים", והנחתי ל"חומר" שיתסוס כראוי בבית סבי ויפיח שם אותו שיכרון קל שחשתי בעצמי בעת הקריאה בכתבי עגנון. כעבור כמה ימים, כשהגעתי לפגישה נוספת עם סבי, הבחנתי במשהו מעין־חיוך אירוני דק הפרוש על שפתיו הקפוצות. שאלתי אם קרא את סיפורי עגנון בהנאה. הוא אמר שמצא כמה סיפורים שעוררו בו עניין ("צ'יקאווע") ואחרים לא עניינו אותו כלל. כך

למשל "הכנסת כלה", עפעס א מאדנע חסידישע מעשה (איזו מעשייה חסידית משונה). לא כן סיפורים אחדים אחרים, ובעיקר "והיה העקוב למישור".

אולי בבוטשאש המציאותית איאפשר היה לשחרר את גיבורת הסיפור מעגנותה, אבל הסיפור של עגנון מתרחש בעיר ספרותית

אחר שתיקה לא קצרה פתח ואמר, כשהוא מצביע בידו על הספר המתאים, הוא [עגנון] תלמיד חכם אבל את הדין אינו יודע, או שהוא עושה את עצמו כאילו לא ידע, ולכן הסיפור המעניין הוא "פאלש". שום רב לא היה מתיר אשה נשואה מעגנותה על-סמך מכתב שנמצא באמתחתו של נפטר בלתי-מוכר, שהוא אולי מי שהיה בעלה ואולי מישוהו שקיבל את המכתב שניתן בשעתו לבעלה. מתירים עגונה אך ורק על-פי סימנים חד-משמעיים בגופו של הנפטר, סימנים שאי-אפשר לטעות בהם, כגון מום או צלקת, או על-פי עדות ראייה מהימנה של אדם שהכיר היטב את הנפטר בחייו. סבי ציטט את האמירה "הרב בעומק שכלו צלל במימי הדעת והעלה היתר לקריינדל טשארני העלובה" (כך בנוסחים הראשונים של הסיפור, לרבות בזה שהובא בכרך "אלו ואלו" שבמהדורה הגרמנית), גיחך ואמר שאלמלא הופיעה אמירה זו במעשייה "מומצאת" (אויסגעטראכטע) היא היתה גורמת לשערורייה ואסון. רב אמיתי אינו צולל במקרה כזה ל"עומק שכלו" או ל"מימי הדעת" אלא לעומקה של ההלכה לרבות פרשניה ופרשני-פרשניה.

סבי התכוון כמובן לפרשה ידועה ב"והיה העקוב למישור" שהיתה עתידה להטריד את עגנון עד מאוד ולגרום לשינויים מרחיקי-לכת בטקסט של הסיפור בנוסחו האחרון (מהדורת תשי"ג). הגיבורה, קריינדל טשארני העזובה מבעלה, מותרת מעגנותה על-ידי הרב של בוטשאש על-סמך זיהוי מוטעה של נפטר שהחזיק בידו את מכתב ההמלצה שאותו רב העניק בשעתו לבעלה מנשה חיים. סבי התייחס לעניין זה, שנראה לי בשעתו קל-ערך ובלתי-מושך אליו תשומת-לב, בחומרה מוגזמת. ואמרתי מה שאמרתי על "מימי הדעת" שהם עניין

של סגנון ישן במכוון, סגנון עברי ישן של מחבר "נעשה ביכלעך", סגנון שהמחבר שומר עליו במכוון לאורך הסיפור מבלי שיתיר לעצמו לסור ממנו. סבי לא השתכנע.

ואכן, בשלב מאוחר בהרבה ואחר שהעניין נבדק ותואר על-ידי חוקרים אחדים, הבנתי עד כמה טעיתי ועד כמה היתה הפרשה חשובה ואפילו מסעירה ומאיימת מבחינת עגנון עצמו. למדן הונגרי העמיד אותו על טעותו ההלכתית החמורה. הוא הועמד מול ברירה שהיתה בלתי־אפשרית מבחינתו: אילו הודה בכך שהפרק האחרון בסיפור (שכבר נעשה בינתיים ל"סיפור המפתח" של כלל יצירתו) הינו מוטעה מבחינה היסטורית (כלומר שהתרת העגונה לא היתה יכולה להתרחש במציאות) היה חייב לקרוע את עלילת "והיה העקוב למישור" לגזרים ולבטל את סופה הטרגי הנשגב שאכן הופך עקוב גדול למישור. לקראת כלילתו של הסיפור במהדורה הסופית של כתביו המכונסים חייב היה לעמוד על היתכנותה וחוקיותה של התרת העגונה. הוא לבש חליפת אמודאים, צלל לא אל עומק שכלו אלא לתוך ים הטקסטים ושלה ממעמקיו עשרות ציטוטים המעידים כביכול על הכשרות ההלכתית של שחרור האשה (כשרות הלכתית שאפילו זוכה לסימן עידוד והסכמה מהשמים, כניסתה של האשה להריון מנישואיה החדשים אחר שנישואיה הקודמים לא הבשילו פרי־בטן).

הסופר העמיס על סיפורו ויכוח הלכתי אנג ציטוט מקורות מכל הבא ליד, ויכוח שלא היה מבייש התכתשות פלפולית של בית המדרש, ובכך כמובן הפר בגסות את הרצף האפי ה"תמים" של הסיפור שסופר כאילו היה המספר מחבר יראי של "מעשה־בוך". נכונותו של אמן הסגנון המיתמם לירחק בוויכוח זה מסגנונו של הסיפור נראית לי היום יותר־מכל כעדות לעצבנות ובהלה.

בעיני סבי היה המשגה של עגנון סימן לכך שהספרות החדשה, שכל־כך עניינה אותי והפיקה מתוכי תחושה של נאמנות ושייכות, היתה "עסק לא רציני". בעיני, עד כמה שהבנתי אז את הטענה ההלכתית שהעלה סבא, "המשגה" היה יישור־קו הכרחי ליצירת השלמות של הסיפור כטרגדיה, משהו שאפשר לקבלו במסגרת ספרותית. הרי הספרות אינה כבולה לגמרי בכבלי המציאות. אולי

בבוטשאש המציאותית אי־אפשר היה לשחרר את גיבורת הסיפור
מעגינותה, אבל הסיפור של עגנון מתרחש בעיר ספרותית. עכשיו אני
בטוח שעגנון, אילו היה עד לשיחה שהתנהלה בקול קצת רם מהרגיל,
היה מצדיק את סבי ולא אותי.

המשך בגיליון הבא

הצג עוד

מערכת | הנהלה | מדיניות פרטיות | תנאי שימוש | צרו קשר | רכשו
מינוי | ביטול מינוי דיגיטלי | שאלות ותשובות | פרסמו אצלנו

חדשות, ידיעות מהארץ והעולם - הידיעות והחדשות בעיתון הארץ. סקופים, מאמרים, פרשנויות ותחקירי עומק באתר
האיכותי בישראל
© כל הזכויות שמורות להוצאת עיתון הארץ בע"מ